

Kielce 8.05.2023 r.

Prof. dr hab. Beata Wojciechowska

Instytut Historii UJK w Kielcach

Recenzja pracy doktorskiej Pana mgra Łukasza Karczewskiego
**Oftalmologia, czyli nauka o oczach, w wybranych tekstach od IV w. przed
Chr. do VII w. po Chr. Studium historyczne, Warszawa 2023, ss.303,**
napisanej pod kierunkiem ks. prof. ucz. dr hab. Tadeusza Kołosowskiego
i promotora pomocniczego dr Judyty Krajewskiej

Rozprawa doktorska mgra Łukasza Karczewskiego jest liczącą 303 strony dysertacją dotyczącą dziejów okulistyki od IV w. przed Chrystusem do VII w. po Chrystusie.

Autor podjął się zadania niełatwego, wymagającego wnikliwych badań i dogłębnej analizy specyficznej kategorii źródeł, jaką stanowią teksty medyczne. Tematyka ta wpisuje się w nurt niezwykle ważnych badań nad historią wiedzy medycznej w okresie antyku i wczesnego średniowiecza. Szeroki zakres chronologiczny, wkraczający niekiedy poza przyjęte w tytule ramy czasowe, i obejmujący także powstałe w IX w. wybrane arabskie oraz syryjskie piśmiennictwo medyczne, jest w pełni uzasadniony. Tak rozległe chronologicznie ujęcie pozwala na pokazanie rozwoju i zmian zachodzących w terminologii medycznej, wiedzy anatomicznej, fizjologicznej, chirurgicznej oraz farmakologicznej odnoszącej się do oczu. Brak problemowego, a zarazem syntetycznego opracowania tych zagadnień dowodzi słuszności podjęcia tej tematyki.

Ocena formalna i merytoryczna rozprawy

Układ rozprawy jest przejrzysty i logiczny. Składa się ona ze wstępu, zasad transliteracji i transkrypcji, czterech rozdziałów, podzielonych na podrozdziały, zakończenia, wykazów skrótów oraz bibliografii. Najdłuższy, liczący 98 stron, jest rozdział pierwszy. Objętość pozostałych części jest zbliżona, a niewielkie różnice w liczbie stron wynikają

z możliwości interpretacji wyodrębnionych zapisów źródłowych oraz analizy prezentowanych zagadnień.

We wstępie Autor dysertacji pokusił się o krótkie refleksje na temat wzroku jako jednego z najważniejszych zmysłów człowieka, określił cele jakie sobie postawił, wyjaśnił zakres chronologiczny, ogólnie i krótko scharakteryzował stan badań nad dziejami okulistyki, szczegółowo omówił bazę źródłową, scharakteryzował konstrukcję i metodologię, uzasadniając zastosowane metody badawcze: chronologiczną, porównawczą i filologiczną. W pierwszej części wstępu, zatytułowanej „wprowadzenie”, brakuje według mnie ogólnego, kulturowego odniesienia do mitologii oraz starożytnych greckich opowieści, pełnych opisów ślepoty, chorób i urazów oczu, wrodzonych i nabytych zaburzeń widzenia. Narracje te skrywają interesujące obserwacje o charakterze medycznym, które zapewne konweniowały z ówczesną popularną mentalnością, a często zapewne także wiedzą. Autor wprawdzie przywołuje Arystofanesa i Arystotelesa, ale literackich odwołań można wskazać znacznie więcej. W rozdziale pierwszym w kilku miejscach odwołuje się do Homera. Nie chodzi o szczegółową prezentację takich zapisów, które bezpośrednio nie odnoszą się do głównego wątku rozprawy, ale raczej pokazanie czytelnikowi rozległości i wagi tematu w kontekście życia codziennego. Ranga tej problematyki została podkreślona poprzez omówienie tekstów uczonych filozofów i medyków, począwszy od myśli Empedoklesa z Argentynu, Alkmeona z Krotonu, przez dzieła Hipokratesa i jego uczniów, zawarte w Corpus Hippocraticum, poglądy Herophilusa z Chalcedonu, Erasistratusa z Chios, Filoksenosa, teksty Asklepiadesa z Bitynii, Antylusa, twórczość Galena, uwzględniającą tradycję arabską i syryjską, piśmiennictwo okulistyczne Rufusa z Efezu, Celsusa, Orybazjusza oraz Aleksandra z Tralles, Aecjusza z Amidy i Pawła z Eginu. Tak szerokie spektrum tekstów stanowi w pełni uzasadnioną podstawę źródłową. Warto zaznaczyć, iż w wielu miejscach Autor rozprawy umiejętnie i pieczołowicie odtwarza zachodzące między tymi tekstami zależności, zapożyczenia oraz związki terminologiczne.

W podrozdziale piątym wstępu, tam gdzie powinny według spisu treści zostać omówione słowniki, wkradło się powtórzenie tekstu od strony 46 do strony 49.

Rozdział pierwszy, składający się z sześciu wyodrębnionych części, szczegółowo przedstawia anatomię oka. Podjęte, w kontekście teorii humoralnej i temperamentów, rozważania koncentrują się wokół natury wzroku, z uwzględnieniem umiejscowienia oczu, roli powiek, brwi i rzęs, a także mięśni i odruchów, struktury gałki ocznej, kanałów wzrokowych, nerwów, żył i arterii, oraz znaczenia *psyche* i *pneumy* w funkcjonowaniu tego

zmysłu. Dogłębna analiza warstwy językowej źródeł, zwłaszcza zróżnicowanej terminologii, pozwoliła Autorowi dysertacji na charakterystykę poglądów dotyczących budowy, działania i odruchów oka, biorąc również pod uwagę powiązania z mózgiem, żyłami, tętnicami i sercem. Zaprezentowane rozbieżności w nazwach greckich i łacińskich wyodrębnionych części narządu wzroku, występujące u poszczególnych autorów, pozwoliły Autorowi dysertacji na wykazanie odmienności w możliwościach obserwacji antycznych uczonych, a także zachodzące zmiany w rozwoju badań odnoszących się do struktury oka oraz procesu widzenia. Te bardzo szczegółowe i wartościowe opisy dodatkowo uzupełnione zostały schematycznymi rycinami, które z jednej strony pozwalają na uchwycenie różnic, a z drugiej na prezentację postępu w badaniach nad budową i działaniem oka. Teksty przedstawiające anatomię oka akcentowały bardzo wiele szczegółów podkreślających nie tylko złożoną budowę, ale także schemat przekazywania bodźców wzrokowych i powiązania z innymi częściami ciała. W podrozdziale o naturze narządu wzroku należało uwzględnić najnowszą polską edycję dzieła Hipokratesa, *O powietrzu, wodach i miejscach*, przygotowaną przez Annę Marchewkę i Magdalenę Świder¹. Podsumowanie rozdziału nie w pełni oddaje ewolucję badań anatomicznych w zakresie antycznej okulistyki, choć Autor zaznacza, iż najważniejsze były dzieła Galena.

W drugim rozdziale Autor prześledził schorzenia i dolegliwości oka. Widoczna w tekstach medycznych ich duża różnorodność została zaprezentowana w formie zestawienia 34 chorób oczu wymienionych w księdze III *Pragmatei* Pawła z Eginu. Tytuł drugiej kolumny tej tabeli nie odzwierciedla treści, która podaje nazwy schorzeń i odniesienia do innych dzieł. W kolejnych podrozdziałach Autor skoncentrował się na najbardziej charakterystycznych patologiach, takich jak: trachoma, pterygiōn, katarakta oraz aigilōps. Zwrócił uwagę na powiązanie wiedzy teoretycznej z praktyką leczenia oraz przewagę opisów diagnostycznych nad opisami anatomicznymi, wykazując tym samym iż ważniejsze było rozpoznanie choroby niż intelektualne koncepcje dotyczące budowy oka.

Osobne rozważania poświęcono w trzecim rozdziale terapii farmakologicznej nakreślając podstawy naukowe tej wiedzy (opartej na teorii czterech żywiołów i ich jakości oraz teorii humoralnej) u Hipokratesa, Galena i Orybazjusza. Autor wyjaśnił kwestie dotyczące jakości, właściwości i cech składników tworzących leki na przykładzie dzieła

¹ Hipokrates, *O powietrzu, wodach i miejscach*, przekł. A. Marchewka, M. Świder, Poznań 2014, *Fontes Historiae Antiquae* XXXI.

Dioscoridesa Pedaniosa *De materia medica*. Medykamenty okulistyczne scharakteryzował na podstawie dzieł Galena i Pawła z Eginy, uzupełniając te dociekania zestawieniem 53 *kollyriów*, czyli maści wymienionych w księdze VII *Pragmatei*. W kolejnych podrozdziałach zaprezentowano najważniejsze lekarstwa na omówione w poprzednim rozdziale schorzenia. W podrozdziale dotyczącym leczenia farmakologicznego katarakty – *hypochymy* we fragmencie odnoszącym się do zastosowania jąder bobra czyli *castoreum* należy dodać informację, iż Pliniusz Starszy w *Historii naturalnej* wskazuje, iż ten specyfik zaprawiony z miodem attyckim wywołuje klarowność oczu. Historię leków i substancji leczniczych pochodzących od bobrów przedstawia artykuł Igora Rosy, *Od Scytii do Sarmatii. Castoreum w tradycji medycznej antyku i średniowiecza*².

W ostatnim rozdziale dotyczącym chirurgii narządu wzroku Autor skoncentrował się na chirurgii okulistycznej, uwzględniając miejsce operacji, ubiór, narzędzia chirurgiczne, środki opatrunkowe, umiejętności i predyspozycje chirurga oraz jego asystenta, procedury leczenia operacyjnego w konkretnych schorzeniach i wadach, ze szczególnym naciskiem na cztery przypadłości, omówione we wcześniejszych rozdziałach.

W zakończeniu dysertacji Autor pokazuje ciągłość piśmiennictwa oftalmologicznego oraz formułuje słuszne postulaty badawcze, ale zbyt delikatnie eksponuje własne, ważne ustalenia naukowe.

Praca niestety nie jest wolna od wielu błędów literowych, powtórzeń i potknięć stylistycznych. Przykładowo: na s. 4 brak konsekwencji w zapisie imiennym *Serenus*, w tym samym zdaniu jest *Serenus* i *Seranus*; na s.56-57, w przypisie 283 literówki, a prawidłowy tytuł cytowanego czasopisma „*Klin Oczna*” to „*Klinika Oczna*”; na s. 59 jest *modyfikacją* a powinno być *modyfikacjom*; s.61 jest *Galena*, a powinno być *Galen*; s.62 brak słowa *to*; s.64 jest koloru *zielonwgo lub szaro – oliwkowy*, powinno być *zielonego lub szaro-oliwkowego*; s.128 jest *medycyny*, a powinno być *medycyna*; s.152 jest *Egipskie*, a powinno być *egipskie*; s.156, przypis 777 jest *žadko* powinno być *rzadko*, jest *śadkówki* powinno być *siatkówki*; s. 165, przypis 931 jest *Palermo* powinno być *Salerno*; s.173 zakończenia wymaga zdanie: *Galen omawiając różne rodzaje guzów (wrzodów, krost oraz prawdopodobnie nowotworu).*; s.271 wielokrotnie powtórzone słowo *proces*. O przywołanym w 2 przypisie Quintusie

² I. Rosa, *Od Scytii do Sarmatii. Castoreum w tradycji medycznej antyku i średniowiecza*, (w:) *Medicina antiqua, mediaevalis et moderna. Historia-filozofia-religia*, pod red. S. Konarskiej-Zimnickiej, L. Kostuch, B. Wojciechowskiej, Kielce 2019, s. 135-151.

Seranusie Sammonicusie, autorze *Liber medicinalis*, wiemy niewiele, ale we wskazanym przez Autora dysertacji III tomie *Historii medycyny* autorstwa Plinio Prioreshi napisano, iż mógł być synem Serenusa Sammonicusa zamordowanego przez cesarza Karakallę w 212 r. Lata życia i działalności Quintusa Serenusa określa się między końcem II w., a połową IV w., choć przypuszcza się, że zmarł przed 235 r.

Sądzę, że te potknięcia, spowodowane brakiem gruntownej korekty tekstu, wynikały z pośpiechu. Nie umniejszają one osiągnięć Autora, ani nie obniżają wartości pracy. Wiele przypisów zawiera uzupełnienia do głównego tekstu, co świadczy o erudycji Autora dysertacji. Doktorant bardzo dobrze opanował umiejętności warsztatowe i biegle połączył analizę źródeł ze znajomością literatury. Przegląd zestawionych w bibliografii monografii i artykułów świadczy o Jego bardzo dobrej znajomości literatury, zarówno starszych prac jak i najnowszych opracowań.

Wniosek końcowy

Rozprawa doktorska p. Łukasza Karczewskiego ma przemyślaną konstrukcję problemowo-chronologiczną, przy zastosowaniu metody filologicznej oraz porównawczej. Doktorant wykazał się nie tylko ogólną wiedzą teoretyczną, ale umiejętnie i starannie dokonał analizy źródeł oraz trafnie wyselekcjonował ważne informacje. Wprowadził do obiegu naukowego nowe ustalenia. Rozważnie sformułowane wnioski pokazują szeroką znajomość tematu i świeże spojrzenie na omawiane zagadnienia. Uwagę zwraca rzeczowy tok narracji, jasny i zwięzły styl rozprawy. Kompetentnie zaprezentowane przez Autora możliwości obserwacji naukowej są słuszne oraz właściwie wyważone, a rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego odnoszącego się do dziejów starożytnej i wczesnośredniowiecznej oftalmologii.

Stwierdzam, iż rozprawa doktorska mgr. Łukasza Karczewskiego spełnia ustawowe wymagania określone w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2023, poz.742) i wnoszę o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Beata Wojciechowska